

ONTOS ЧИ EIDOS: БІНАРНІСТЬ ЯК УМОВА (Ф. ДОСТОЄВСЬКИЙ: ДОСВІД ПРОЧИТУВАННЯ)

Спираючись на основні положення теорії М. Бахтіна про Ф. Достоевського як відкривача поліфонії в літературі, автор намагається відшукати нові аспекти проблеми діалогічності у світі Ф. Достоевського, стверджуючи, щорозщепленість, розірваність його героїв між: бажанням просто жити й прагненням осмислити власне буття виявляється принципово невирішеною бінарністю, котра, власне, і є умовою людського життя як шляху.

І. У ролі головних героїв Ф. Достоевський зображує тільки таких людей, суперечку з якими в нього ще не скінчено. Автор долає спротив не мертвого матеріалу, який можна ліпити й формувати як завгодно - а чужої свідомості, чужої правди. Це не пасивність автора, який тільки монтує чужі погляди, чужі правди, відмовляючись від правди власної. Йдеться про абсолютно нове взаємовідношення між своєю та чужою правдою. Автор глибоко активний, це активність діалогічна: вона запитує, провокує, відповідає, погоджується, заперечує. І справжнє діалогічне ставлення можливе тільки до героя, який є носієм власної правди - до того, хто почав говорити, тобто, за Бенвеністом, визначив себе як «я», а тому протиставив «моє» «не-моєму» і привласнив собі мову.

За М. Бахтіним, будь-який творець відтворює логіку самого предмета, але не створює й не порушує її [1]. Автор, як Прометей, витворює, видобуває з

себе незалежні від себе живі істоти, з якими опиняється на рівних правах (усі герої Ф. Достоевського - це сам він, різні сторони його власного духу [2]). Це здатність «зробити з найглибшого свого відчуття об'єкт, поставити його перед собою, вклонитися йому й одразу ж, вважай, і поглузувати з нього» [3]. У термінах Ж. Лакана Ф. Достоевський, подібно до Чжуан-Цзи, «не дурень»: дурень той, хто вірить у свою нічим не опосередковану ідентичність, хто не здатний на самого себе поглянути діалектично. Почувши в собі Голос, він робить з нього об'єкт, точніше - іншого суб'єкта (з нього можна «поглузувати», але й він може «поглузувати» з тебе) - визнає в собі Іншого. Тому будь-яку думку він зображує як позицію особистості: чує її голос. Він не може її заглушити: для нього вона занадто жива. Низьке не зводиться до вищого, високе не зводиться до нижчого. Не лише про Ставрогіна він писав: «я з серця

взяв його» - це правда про «безмежність власних вагань в бік зла й добра», про «погану безкінечність» (тобто, за Гегелем, не замкнену в коло, як безконечність істинна), що мучила його («Ні, широка людина, аж надто широка, я б звузив» [4]). Іван Карамазов, «хворий від власної правдивості, невситимий і жорстокий у своїх шуканнях розум» [5], він відчуває в собі Раскольников і Свидригайлова водночас, він знає, що він не Іван, а чорт, Альоша, Смердяков - і все це одразу.

Ідея у Ф. Достоевського ніколи не відчужується від голосу. Тому помилковим є твердження, що його діалоги діалектичні. Адже тоді ми мали б визнати, що справжня ідея Ф. Достоевського є діалектичним синтезом, наприклад, тез Раскольникова й антитез Соні, тез Альоши й антитез Івана. Однак Іван сперечається не з Альошею, а насамперед із самим собою, і Альоша сперечається не з Іваном як з цілісним та єдиним голосом, але *втручається до його внутрішнього діалогу*, намагаючись посилити одну з його реплік. Два героя завжди вводяться Ф. Достоевським так, що кожен з них інтимно пов'язаний із внутрішнім голосом іншого (М. Бахтін говорить про парність його героїв: з кожного протиріччя всередині однієї людини він прагне зробити двоє, з яких кожен у свою чергу розщеплений). Відкриті репліки одного відповідають на приховані репліки іншого. *Протиставлення одному герою двох героїв, з яких кожен пов'язаний з протилежними репліками внутрішнього діалогу першого* (два голоси - три тіла) - найхарактерніша для Достоевського група (наприклад, Івана складено з голосів чорта й Альоши): певна сукупність ідей, думок та слів проводиться по декількох незлитих голосах і в кожному звучить по-іншому (*punctum contra punctum*). Ідеологічні погляди також внутрішньо діалогізовані, а у зовнішньому діалозі вони завжди поєднані з внутрішніми репліками іншого навіть там, де прибирають завершеної, зовнішньо монологічної форми вираження. Всі елементи світобачення Івана глибоко належні до його внутрішнього діалогу із самим собою [6].

Почувши голоси в собі, прислухавшись до них, Ф. Достоевський втручається до їхньої полеміки, визнає повнозначність і «право голосу» кожного з них і надає кожному образ та подобу. До вільної переключки глибинних психічних шарів автор як аналітик, як конструктор може *тільки дослухатися*. М. Бахтін називав діалогічну активність Ф. Достоевського активністю Бога щодо людини, яка має сама себе засудити, сама себе спростувати - а Бог за Ф. Достоевським - суть, «повний синтез усього буття (вічно), що саморозглядає себе в багатоманітності, в Аналізі» [7]. Г. Померанц оголошує модель роману Ф. Достоевського *іностасною*. Це всесвіт релятивістський, антиньютонівський, ейнштейнівський, у якому безліч точок відліку. Автор - сам рівноправний учасник діалогу, результат якого передбачити неможливо, і немає глибшої чи вищої точки зору,

на яку він міг би спертися, аби коментувати та оцінювати. Але діалог цей він видобуває із себе.

Так інтуїтивно Ф. Достоевський усвідомив те, що буде сформульовано тільки у ХХ ст.: Я формується не тільки під поглядом Іншого, Я - це ділянка конфлікту між Id та Super-Ego, *тоненька перетинка* між цими сферами психічного, яка постійно рветься під атаками згори і знизу, і тим не менше є стабільною, оскільки відкриває нам шлях до себе через «моє» і до Іншого - через «не-моє». Інший дозволяє нам усвідомити себе в ролі Ego - в ролі поля, де змагаються Id та Super-Ego - «диявол с Богом бореться». *Через наше Я* проходить поділ світу на Внутрішнє та Зовнішнє. І тому суперечка між зовнішньою та внутрішньою людиною - суть суперечка між «Вищим у мені» і «втіленням моїх думок та відчуттів, тільки найбридкіших і найбезглуздіших» (нищим, дрібним, «упослідженим» у мені: біси, що мучать головних героїв, завжди «невеликого калібру», «з дрібних»).

На думку В. Подороги, ми весь час змішуємо наше Я, яке висловлюється (Я-лінгвістичне тіло), з нашим Я, яке мовчить (Я-чуття), у якого немає й не може бути хисту мовлення, оскільки форма його тілесна і не може бути переведена до формального порядку вимовленого. Однак мовчання - теж відповідь, теж форма вислову (як мовчання Христа перед Великим інквізитором). Тому й воно може бути включене до тотального діалогу між тілесністю та ідеєю, між «громовим воланням захвату серафимів» та звичайним криком епілептика. У діалозі зовнішнього Ф. Достоевського цікавить межа своєї й чужої свідомості, у діалозі внутрішньому - межа зору й сліпоти. Зір позначає свідомість, здатність досягнути, зрілість, уміння розгледіти; сліпота - це темрява, в якій перебуває розум, недискретний, нерозчленований світ, адже побачити - значить відсторонитися.

За М. Бахтіним, Ф. Достоевський надто близький до героя, він пов'язаний із ним особливою міметичною ниткою, яка дає йому змогу фіксувати (копіювати на письмі) всі його рухи, але не дозволяє подивитися на це тіло відсторонено і таким чином зняти певну зовнішню щодо нього позицію. Це бачення, в якому зір начебто пригнічується фіксацією окремого руху, окремої конвульсії описуваного тіла. Це бачення, в якому зір руйнується відчуванням схеми тіла та його моторики. Це бачення виникає *на межі зору й сліпоти*. «...Герой наш... приготувався смикнути за шнурок дзвіночка... Приготувавшись смикнути за шнурок дзвіночка, він негайно і досить доречно подумав, що чи не краще завтра... Але... тут-таки змінив своє рішення і вже так, заодно, вважай, з найрішучішим виглядом подзвонив...» [8] - око, буквально приклеєне до Голядкина, рухається разом з ним деякою зигзагоподібною лінією. Досить спостерігачеві відійти трохи далі від голядкінського тіла, і жодного зигзагу не буде. Буде людина, яка приготувалася смикнути

за «шнурок» - і смикнула. З іншого боку, хоч би як наближували точку зору спостерігача до тіла Голядкіна, ми не отримуємо ніякого зигзагу. Зигзаг виникає тільки в результаті розшарування Голядкіна, його *внутрішнього подвоєння*, що дає змогу тілу діяти автономно щодо волі, чи хоча б асинхронно [9].

Однак ця розщепленість між ідеалом Мадонни та ідеалом содомським, ця асинхронність ще не є «кошмаром». «Кошмар» - це їхня *синхронність*, «незлиття і нероздільність», здатність «відчувати якнайзручнішим чином два протилежні відчуття в один і той самий час» [10]; коли людина «з ідеалом содомським у душі не заперечує й ідеалу Мадонни, і горить від нього серце і воїстину, воїстину горить...» [11], коли «у ті самі хвилини, в які я найбільше здатен був усвідомлювати всі тонкощі "прекрасного й високого", мені випадало вже не усвідомлювати, а робити такі непривабливі діяння... котрі, як навмисно, траплялись у мене саме тоді, коли я найбільше усвідомлював, що їх зовсім би не слід робити...» [12]

Уже Голядкін знає цю «подвійну думку», цей «ананасовий компот» - подвійна думка трагічна, оскільки щира в обох своїх половинках («Хіба я не декламую? Але ж ширий я, ширий» [13]) - коли найглибший, найсвятіший порух, що народжується у внутрішній людині, відразу ж стає іграшкою людини зовнішньої, як у Ставрогіна, що «бачить іноді чи відчуває біля себе якусь люту істоту, *глузливу й "розумну"*» [14]. Голядкін-молодший - втілений другий внутрішній голос самого Голядкіна, а внутрішній голос Голядкіна - лише підміна, специфічний сурогат реального чужого голосу [15]. Цю роздвоєність між вчиненою «бридотією» (Голядкін-молодший) та «самокартанням» (Голядкін-старший), можливо, показано тут надто буквально, надто символічно, однак Голядкін - перший і «найголовніший підпільний тип» [16], тобто ембріон, з якого вийдуть Раскольников, Мишкін, Ставрогін, Версілов, Іван Карамазов (останній уже має, окрім двійника, «власного» чорта та «власного» херувима). Це у Голядкіна всі вони навчилися «вертатися... до себе в куток і посилено усвідомлювати, що ось і сьогодні вчинив знову бридоту, що вчиненого знов ніяк не повернеш, і *внутрішньо, нишком*, гризти, гризти себе за це зубами, пиляти і смоктати себе...» [17]. Ось тому Ф. Достоєвський скаржився, що Голядкіна не зрозуміли: «лише я один вивів *трагізм* підпілля, який полягає в стражданні, в самокартанні, *в усвідомленні кращого і в неможливості досягти його...*» [18] - в усвідомленні власної неповноцінності, гонитві за самим собою (як у М. Гоголя: Ніс - своєрідний двійник Ковальова), у відчутті, що ти «сам собі не по носу» [19], «воша», а не Раскольников, «лакей», а не Карамазов.

Та насамперед це відчуття, гонитва за ним або втеча від нього і формують справжнього Раскольникова і справжнього Івана: за З. Фройдом, Я починається з усвідомлення нездійсненності своїх ба-

жань. Стіна, про яку говорить підпільна людина, - це та фройдівська перепона на шляху принципу задоволення, той принцип реальності, котрий відкриває очі несвідомій істоті й робить її самістю. А цей принцип реальності і є тією страшною подвійною роздвоєністю: між темним, глухим, сліпим бажанням і нездатністю його задовольнити (тобто загубити дух і зануритися в хаос) та між «усвідомленням кращого» і «неможливістю досягти його» (приреченість природі - у підкоренні природи, без якого немає духу). «Я б сказав, що *винен в цьому Інший, якщо він існує, адже якби його не було, я мав би покласти провину на себе*» (Ж. Лакан) [20].

Ось чому Івану так хочеться повірити в реальність свого «кошмару» (дзеркало завжди відображає так, нібито відображене первинніше за зображуване), повірити, що це справді біс, а не двійник, не втілення його «думок і відчуттів, тільки найбридкіших і найбезглуздіших»: «катований безвір'ям, він (несвідомо) бажає водночас, щоб привид був не фантазія, а дещо насправді» [21]. Головне питання в тому, хто говорить. Або так: хто цей той, хто думає в мені? [22]. Коли я в дзеркалі, то де я? («Ні, ніколи я не був таким лакеєм! Чому ж душа моя могла породити такого лакея, як ти?» [23]). Услід за М. Гоголем Ф. Достоєвський побачив, що обличчя чорта - найближче, знайоме, реальне людське, надто людське обличчя («я не даю йому розкішного костюма а Іа Байрон і знаю, що він ходить у фракці»), наше дзеркало («Я думаю, що коли диявол не існує, виходить, створила його людина, то створила вона його за своїм образом и подобою» [24]), що промовляє до нас: «з чого смієтесь? над собою смієтесь!» [25]. Це давня європейська звичка: чорт у містеріях - зазвичай блазень. Та тільки блазню дозволено говорити правду. Справжня трагедія немислима без блазня. Блазень, за Я. Голосовкером, - невдалий трагік. Блазень - комічне в трагічному, що підсилює трагічність. А подвійна думка трагічна, оскільки щира в обох своїх половинках.

У реальності решти двійників у їхніх господарів сумніву не виникає - їх бачать, з ними спілкуються інші герої. Іноді двійник настільки реальний і незалежний (як Свидригайлов), що сам господар (Раскольников) не впізнає в ньому двійника - хіба що несвідомо. Чорта бачить і чує тільки Іван. І навіть коли чорт дійсно тільки галюцинація, тільки двійник і «кошмар», це не змінює його онтологічного статусу: специфіка семіотичного світу полягає в тому, що генетично він є продуктом людської свідомості, а онтологічно від неї незалежний [26]. За М. Бубером, коли ти зустрічаєш Буття і Становлення як твоє «при-йдешнє» - скільки неспіввимірного стане для тебе дійсністю - залежить від тебе.

Нездатність «витримати» співіснування у свідомості протилежних етичних орієнтацій і є божевіллям. Слідом за Е. Гофманом і М. Гоголем Ф. Достоєвський використовує божевілля як засіб художнього

проникнення до ядра, до найглибшого несвідомого, до того, що інші побачити не можуть - тільки відчуті - в собі. *Біла лихоманка Івана, божевільня Голядкина -результат, а не причина.*

II. Коли Інше -це Бог, я стану людиною, тільки коли відіб'юся у Вищому, тільки коли побачу себе у Ньому. Але що первинніше: мій погляд чи Інше? Здатність *побачити* Іншого і себе в ньому передбачає вже деяку замкненість у просторі Я. А мені говорять, що Я формується тільки під поглядом Іншого:

1) за С Кіркегором, жало (голос Бога) вражає плоть, одночасно вперше її виявляючи;

2) за З. Фройдом, принцип реальності (усвідомлення неможливості повного й негайного задоволення всіх потреб і потягів істоти) вдирається до цілісного світу, що живе за принципом задоволення, розколюючи первинну єдність (найпервинніший психічний стан людського Я - відчуття всього світу в собі і себе невіддільним від світу) на Id, Ego, Super-Ego;

3) за А. Камю, свідомість бунтівного раба народжується в нього разом із бунтом.

Щоб побачити себе в Іншому як у дзеркалі, треба, щоб Інший дивився на мене. Виходить так: я відчуваю на собі чийсь погляд, це відчуття примушує мене відкрити очі і вперше подивитися (адже очі, здатність бачити - це атрибут самості, дивитися ж можна *тільки* на Іншого, а на себе - тільки в ньому: почуття спрямоване на світ як на своє (Я і Ти єдине - цього вимагає моє кохання), розум - тільки як на інше (я і Ти двоє - цього вимагає моя свідомість); отже, тільки з народженням самості в істоти з'являються очі) - і вже побачивши себе Там, починаю себе відчувати. Отже, спочатку був Його погляд, який відчула моя тоді сліпа ще, несвідома плоть.

Зір відповідає тут свідомості, початку зрілості; сліпота - несвідомому стану істоти, дитинства. Розщепленість з'являється уже тут: за Ж. Лаканом, симбіотична стадія нерозрізної близькості з матір'ю має порушитися в оптико-дзеркальному ефекті. Пізнавши себе у дзеркалі, дитина радіє і одночасно переживає ортопедичний шок, вперше усвідомивши розміри власного тіла, яке вражає її неповнотою, недостатністю, незавершеністю («І відкрились очі у них обох, і визнали вони, що нагі» -*усвідомили свої межі*, свою виокремленість зі світу). Недаремно відрив від материнської груди З. Фройд називав травмою - аби стати людиною (тобто набути волю й самовладність), мусиш зробити цей крок. Однак боляче буде завжди. Предистальне атаковане дистальним: смаки, пахощі, доторки, що повідомляли про симбіотичну цілісність («первинна тваринна гармонія», за Е. Фроммом), відкидаються відчуженим *відображенням* тіла. Свідомість народжується із розщепленості: побачивши себе як неповноцінність, вона бачить тепер і Інше, тобто Бога, тобто Вище, до якого треба прагнути, аби досягти довершеності. **Народжується Бог як прагнення.**

За М. Хоркхаймером та Т. Адорно, погляду в дзеркало відповідає *крик жаху*, що виривається при зустрічі з незвичним (традиційні епічні категорії: своє - чуже). Цим криком фіксується трансцендентність невідомого щодо відомого. Фіксується присутність Іншого, розвалюється первинна цілісність світу [27]. Страх відповідає тут усвідомленню власної неповноцінності, недовершеності. Яким же чином істоті, що має вже власну свідомість, а отже - самоідентичність, стати довершеною? Розчинитися, як раніше, у несвідомій єдності, не виходить - за Ф. Достоевським, «закон особистості на Землі зв'язує; Я перешкоджає». Від страху вдасться позбавитися лише тоді, коли вже не існуватиме нічого невідомого. Неприпустимо, аби щось існувало «ззовні», оскільки вже саме уявлення про «ззовні» як таке є джерелом *страху* [28]. Істота, виходить, не може існувати сама: вона має або розчинитися у загальному, або підкорити собі весь світ. Присмерки богів настали в тій самій країні, де зросло колись дерево пізнання. Усвідомлення дорівнює позбавленню від страху, а отже, можливості панування (адже усвідомити - виходить привласнити, внести до каталогу, розташувати в одній із скриньок пам'яті). За Ф. Беконом, влада й пізнання - синоніми.

Дух стає апаратом панування і *само-приборкання*. Підкорити Інше, невідоме, хаотичність і випадковість природи - значить насамперед підкорити все це у самому собі. Так само як диктатору підвладні відомі лише тією мірою, якою він здатний ними маніпулювати, так самовладний інтелект має відокремитися від *чуттєвого досвіду*, аби підкорити його.

За А. Монтерланом, *відчуженість* (отрешенність, *détachement*) стає методом, що дає змогу людині зберегти власне «я» від руйнування у життєвому хаосі. Декарт стає незалежним від чуттєвого світу й природи за допомогою наступного прийому редукації: «я стою вище за все це, це вони залежать від мене, *їх включено до кола моєї свідомості*». Ідентичність духу - те, жертвою чого стає повнота якостей. У картезіанському світі лишається тільки свідомість - і пустка навколо: за Кантом, ми не пізнаємо, та й не можемо пізнати нічого нового, оскільки незмінно повторюємо лише те, що вже закладене розумом у предмет (і тому те, що видається тріумфом суб'єктивної раціональності, підкорення всього сушого логічному формалізму, купується ціною безумовного підкорення розуму безпосередньо даному [29]). Це і є той страшний соліпсизм - коли б і хотілося, тікати нікуди: буття перетворене на схему, і «навколишній пустці та небуттю протиставити можна тільки моє "я"» (Монтерлан).

Чому Ego репресивне, чому свідомість авторитарна за своєю природою? Тому що надто слабка. І нещасна: за визначенням, вона не може не утверджувати себе. Та аби відірватись від страшної для неї природи, їй потрібні *брехня, самопожертва і*

самотність (відчуженість, соліпсизм). Приреченість природі - у підкоренні природі, без якого немає духу.

Самість знає, що ворог її неподоланий, і тому буде міцні укріплення навколо, начебто забуваючи, що ворог від початку - серед своїх. «Підпільна людина», Раскольников, Кирилов, Підліток, Іван Карамазов, Смердяков ховаються «у свою ідею», «як черепаха - саме в шкаралупу!» - саме тому, що знають: без «шкаралупи» серце надто вразливе, надто схильне зруйнувати всі схеми, всі плани - і віддатись нерозумним почуттям - тобто «живому життю» («Ні! Я не витримаю, не витримаю! Нехай, нехай навіть немає ніяких сумнівів у всіх цих розрахунках, нехай це все... ясне як день, справедливе як арифметика. Господи! Та я ж усе одно не наважусь! Я ж не витримаю, не витримаю!..» [30]). Підліток «навіть книжки престав читати, боячись наткнутися на якесь місце не на користь "ідеї", яке могло б *приголомшити*» [31]; Раскольников «до того заглибився в себе й усамітнися від усіх, що боявся навіть будь-якої зустрічі...» [32]; Кирилов не бажає обговорювати ті пункти своєї ідеї, «де геть закінчено» [33]. Підліток, знову не стримавши живого поруху серця, вирішує: «мені не можна жити з людьми - моя ідея - *куток*» [34]. Тільки там може визріти блискуча логічність, неперевершена абстрактність ілюзорного, вигаданого світу. А в житті, з людьми, цей світ руйнується з першого кроку, адже «з самою лише *логікою* не можна через *натуру* перескочити! Логіка передбачить три випадки, а їх мільйон!» [35].

«Маючи в думці щось *нерухоме*, повсякчасне, сильне, чим страшенно зайнятий, - ніби віддаляється таким чином від усього світу в *пустелю*, і все, що трапляється, проходить лише мимохідь... головне в тому, що маєш завжди відмовку: "Е, у мене ідея, а то все пусте"... "Е, я підлий, а все-таки у мене ідея"... Ідея втішала в ганьбі й нікчемності; але і всі паскудства мої теж ніби ховались під ідею...» [36].

В Одиссея, першої в історії самості, яка тільки ще формує себе в самосвідомості, мандруючи крізь міфи (всі пригоди Одиссея - спокуси, що відвертають самість зі шляху її логіки), єдиний вибір: або збрехати (Поліфему, сиренам), перехитрити, використати помітну поки що тільки йому *щілинку між словом і предметом* - або ж загинути, тобто розчинитися в безжальному невпинному потоці, який звано законами природи.

Опоганення людей зі «Сну кумедної людини» почалося з *брехні*: «Вони навчилися брехати і полюбили брехню, і пізнали красу брехні». Брехня ж має джерелом *хитрість*, а хитрість починається з усвідомлення *щілинки, різниці між: словом і предметом*. «Коли вони стали злі, то почали говорити про братерство і гуманність і *зрозуміли* ці ідеї. Коли вони стали злочинні, то винайшли справедливість і ухвалили собі цілі кодекси, щоб зберегти її... Вони

відповідали мені: "Нехай ми брехливі, злі і несправедливі, ми знаємо це і плачемо про це, і мучимо себе за це самі... Але в нас є наука, і через неї ми знайдемо знову істину, але приймемо її вже свідомо, *знання вище за почуття, свідомість життя - вище за життя*. Наука дасть нам премудрість, премудрість відкриє закони, а *знання законів щастя - вище за щастя*". Ось що говорили вони, і після слів таких кожен возлюбив себе більше всіх, та й не могли вони інакше зробити. Кожен став такий ревнивий до своєї особи, що над усе старався лише принизити й зневажити її в інших, і в тому житті своє покладав» [37].

Кант і Шеллінг не випадково пов'язують початок зла з появою брехні: цілісному, несвідомому Ід не відомі жодні оцінки, жодне добро чи зло - воно не знає різниці між ними, як не знає різниці між миттю та вічністю. Ця щілинка і є знанням про добро та зло. Зрілість, хитромудрість, уміння брехати протистоять дитячій безпосередності, ширості, довірливості. Біблійний поріг зрілості - вік двадцяти років: від людей віком двадцяти років і вище, які знають добро і зло, відокремлюються діти, які не знають, що добро, а що зло. Відомо, що Ф. Достоевський дуже любив дітей - «вони сняться і ввижаються», а особливо *немовлят*, котрі вмійють тільки усміхатися: усмішка немовляти - «промінчик з раю» - вони не знають ні добра ні зла, вони довірливі до всього, для них «усе добре», вони не вмійють говорити - не знають розщепленості, користі та розрахунку (ліві-стросівського «обміну словами»), їхні душі злітають на землю зі знанням про те, що «життя є рай».

Кирилов «раптом розсміявся найвеселішим і ясным сміхом. На мить обличчя його набрало напрочуд дитинного виразу, що... дуже йому личив» [38]: усі найулюбленіші герої Ф. Достоевського - нігілісти, руйнівники, «інженери», будівники нового - всі вони юнаки, «молоді люди», «хлопчаки», майже діти: їм 20-25 років. Усі вони тільки-но переступили поріг, дізналися, що добро, що зло - і заразилися «тріхіною». Вважають, що безгрішне плем'я зі смішної планети спокусилося (заразилося «тріхіною») саме тому, що було наївне. Раскольников, Кирилов, Мишкін, Іван Карамазов - заражені дитячі (добрі, щирі) душі. У щоденнику Ф. Достоевський писав: «Світ наш - чистилище духів небесних, отуманених грішною думкою».

III. Прагнення до завершеності, досконалості-це прагнення до ідеалу. У щоденнику Ф. Достоевський пише: «Без ідеалів, тобто без певного бодай найменшого бажання кращого ніколи не може вийти ніякої доброї дійсності» [39]. Та саме ідеал породжує в душах сором за невідповідність між вимогами і здібностями, ідеалом і дійсністю, чистим духом і неподоланим законом тварності. Людина стала як Бог: *подібно до Бога вона п'єна протиставлення - однак нездатна, на відміну від Бога, пану-*

вати над ним, розчиняється в ньому [40]. Так народжується «огида» чистого духу до тварності, до закону Землі. Так чистий дух замикається в абстрагуванні й стає, за Ф. Ніцше, «чистою брехнею».

Великий інквізитор говорить Христу («ідеалу людини в плоті»): «... ти судив про людей надто високо, бо, звісно, вони невільники, хоч і створені бунтівниками. Оглянься і суди... піди подивись на них: кого ти возніс до себе? Клянусь, людина слабше і нижче створена, ніж ти про неї думав! Чи може, чи може вона виконати те, що й ти? Настільки шануючи її, ти вчинив ніби переставши їй співчувати, тому що надто багато від неї зажадав... Вона слаба і ница. Що з того, що вона тепер повсякчас бунтує... і пишається, що вона бунтує? Це гордоші дитини і школяра. Це маленькі діти, що збунтувались у класі й вигнали вчителя... Та збагнуть нарешті дурні діти, що хоч вони й бунтівники, але бунтівники слабосилі, які власного бунту свого не витримують. Обливаючись дурними слізьми своїми, вони зізнаються нарешті, що той, хто створив їх бунтівниками, без сумніву, хотів посміятися над ними. Скажуть це вони у відчаї, і сказане ними буде богохульством, від якого вони стануть іще нещаснішими, бо природа людська не терпить богохульства і сама ж завжди й помститься за нього» [41]. «Пересвідчаться... що не можуть бути ніколи й вільними, тому що слабосилі, розбещені, ниці і бунтівники». Слабосилі - але розбещені, ниці - але бунтівники.

Дух вимагає нещадного подолання всього ницого, жалюгідного, «гусячого» у природі людській («не для таких гусей великий ідеаліст мріяв про свою гармонію» [42]; «якби Кеплерові і Ньютонові відкриття внаслідок якихось комбінацій жодним чином не могли стати відомими людям інакше як з жертвою життя одного, десяти, ста і так далі чоловік, котрі заважали б цьому відкриттю чи стали б на шляху як перешкода, то Ньютон мав би право, і навіть мусив би ...усунути ці десять чи сто чоловік, щоб зробити відомими свої відкриття всьому людству» [43]), а гине жива душа.

Раскольников намагається подолати «вошу» в собі: подолати свій страх підняти руку на іншу живу душу, страх, який він вважає «забобоном» перед великою метою: «якби гадаєш, чи не загладиться один малесенький злочин тисячами добрих справ? За одне життя - тисячі життів, порятованих від гниття і розпаду. Одна смерть і сто життів замість неї - та ж тут арифметика!» - «Звісно, вона недостойна жити... але ж тут природа» [44].

Кирилов намагається довести собі, що він не «твар тремтяча» - подолати не гідний справжньої людини страх смерті: «всякий, хто хоче головної свободи, той мусить зважитися вбити себе» - «я страшенно нещасний, бо жажливо боюся. Страх є прокляття людини» [45]. Невже є самогубства «з розуму!» - питають у нього.- «Дуже багато. Якби

забобону не було, було б більше; дуже багато; всі» [46] - «...але ж тут природа.- Ех, брате, таж природу поправляють і направляють, а без цього довелось б потонути в забобонах. Без цього жодної великої людини не було» [47].

Ось чим виявляється похвальне прагнення людини до вишого в собі! І весь глум у тому, що даний людині розум здатний усвідомити всю глибину її падіння й ницості («скотина не знає, що вона скотина, а людина взнала б, що вона стала скотиною» [48]), однак не здатна подолати людську природу («тупий тягар інстинкту, який не їй було порвати і через який їй знову-таки годі було переступити» [49]). «Цивілізація (тобто розум, самість, свідомість) виробляє в людині тільки розмаїття відчуттів і... анічогісінько іншого. А через розвиток цього розмаїття людина ще, чого доброго, дійде до того, що знайде в крові насолоду («захват від усвідомлення глибини моєї підлості» [50])... Раніше людина бачила в кровопролитті справедливість і зі спокійним сумлінням знищувала кого було слід; а тепер ми хоч і вважаємо кровопролиття гидотою, все-таки цією гидотою займаємося, та ще більше, ніж раніше... і тепер людина хоч і навчилася бачити ясніше, ніж у часи варварські, та ще далеко не привчилася чинити так, як їй розум і науки показують» [51]. За І. Кантом, людська природа, правда, достатньо благородна для того, аби зробити для себе правилом моральний закон, однак водночас занадто слабка, щоб дотримуватись його [52]. І ось тому Раскольников «паскудніший і бридкіший, ніж убита воша» - «від цивілізації людина стала якщо не кровожерливою, то вже, певно, гірше, бридкіше кровожерливою, ніж раніше» [53]. «Висловлюються іноді про «звірячу жорстокість» людини, але це страшно несправедливо и прикро для звірів: звір ніколи не може бути такий жорстокий, як людина, так артистично, так мистецьки жорстокий. Тигр просто гризе, шмагує і лише це й уміє. Йому і в голову не увійшло б прибавити людей за вуха на ніч цвяхами, якби він навіть і міг це зробити» [54].

Природа часто безжальна до окремої особистості («вся для вашої свідомості принизлива безцільність вашого болю; вся законність природи, на яку вам, звісно, начхати, але від якої ви все-таки страждаєте, а вона - ні» [55]) - але тільки тому, що не усвідомлює цього. Людина ж, «виправляючи і спрямовуючи» природу, створює закони не менш безжальні, не менш жорстокі, але «гірше, бридкіше жорстокі, оскільки їй дано усвідомлювати. І вона прекрасно знає, що Кантів ідеал («коли б розум мав повну владу над здатністю бажання») нездійсненний, природу не виправиш і не спрямуєш, і заволоніння буттям як схемою та відкидання неспіввимірного лише заганяє це неспіввимірне у підсвідомість, і тим робить його знову невідомим, чужим, Іншим, а значить - жахливим. У бажанні підкорити:

1) власну консервативність («Жива душа життя прагне, жива душа не послухається механіки, жива душа підозрілива, жива душа ретроградна» 156);

2) власний потяг до щасливої бездумної Лотофагії (про *лікувальні властивості* повернення до витоків - *regressus ad uterum* - до материнського лона-які відкрив З. Фройд, знали найстародавніші культури);

3) власне страшне для вже цивілізованої людини діонісійство (світлі греки з Аполлоном на чолі у найтрагічніші моменти відступали перед хтонікою, визнаючи її непереборну зверхність);

4) смерть і забуття, що дарують спокій (шлях до звільнення від напруги, несвідома втеча від незадоволення і злиднів, вираження нескінченної боротьби проти страждання й приборкання) - самість із себе видобуває богоборництво, владу і бунт. Подолавши страшного ворога і, за давнім звичаєм, проковтнувши його (згадаємо, як у З. Фрейда непокірні сини поглинають скинутого батька, аби набути страшною його сили), самість сідає на трон і - сама стає жертвою бунту - закутої, загнаної до підсвідомого, але не підкореної природи. Батьковбивця Кронос сам стає жертвою батьковбивства. І коли настають присмерки богів, падаючи до Тартару, самість зіщулюється до розмірів вузлового пункту конвенційних реакцій та об'єктивно від неї очікуваних способів функціонування.

А своєю ненавистю до «гусячості» розум не тільки не виправляє природу, а відчужується й замикається у створеному для себе ілюзорному світі. Самість безперестанку переборює себе й через те занедбує власне життя, яке пригадується вже тільки як *блукання* [57].

«"Усвідомлення життя вище від життя, знання законів щастя - вище від щастя" - ось із чим боротися треба!» Про це знали всі містики: широкі знання розуму тільки заважають безпосередньому сприйняттю Бога - саме за це і від цього страждають Раскольников, Кирилов та Іван Карамазов. Вони - це бій між несвідомою волею, що постає проти крові, та розумом, за яким убивство, що збільшує суму щастя у суспільстві, виправдане; вони - це розірваність між глибокою жадобою Бога та свідомою відмовою вірувати (за недоведеністю). В цьому трагедія Гамлета: він спершу думає, потім - живе. Жити не дає йому розум, який не може вирішити: приймати явлене як даність буття, чи ні.

А ще Лао Цзи казав: той, хто бажає дійти повної правди, не повинен перейматися добром і злом. Конфлікт між добром і злом - це хвороба розуму.

«Кумедна людина», як «сучасний російський прогресист» (тобто як людина, що навколишній пустці може протиставити тільки своє «я»), «чекала досконалого небуття і з тим вистрілила собі в серце». І ось вона на власні очі бачить щасливу землю й щасливих на ній людей: вони не знають, що є добро, але й не знають зла, і живуть так, як підказує

серце - а серце прагне жити в любові та гармонії (добррозичливість є природним, первинним станом душі; Б. Спіноза ототожнював добродійність\силу, доброю може бути лише вільна, не залежна від жодної користі й мети істота); вони не мають волі й особистості, зате й не знають того, що мета виправдовує засоби - та їм для щастя, для живого єднання з цілим всесвіту й не потрібні ні воля (за Е. Фроммом, воля є ідентичною жадібності), ні особистість, оскільки природа людська, вірить Ф. Достоевський, в основі своїй є доброю, тільки покалічено її хворобою, ім'я якій свідомість: «чим менше усвідомлює людина, тим вона повніше живе й відчуває життя. *Пропорційно накопиченню свідомості втрачає вона і життєву здатність*. Отже, загалом кажучи: свідомість убиває життя. В людях простих, можливо, грубих і неотесаних, словом, у таких, як ми всі, - все, що ми сказали тепер про *паралізацію життя*, виразилось одним грубим і відвертим висловом, що не такий уже й безглуздий, як звично на нього дивляться: «Е, та все це філософія!» - кажуть іноді ці люди і кажуть правду, глибоку правду. Добре, що ця приказка існує у всіх цивілізованих народів. Як люди свіжі, не скалічені думкою, вони не можуть без сміху дивитись, як свідомість хочуть нам видати за життя. Проте свідомість іде іноді ще далі і ще кумедніше: це коли вона хоче замінити життя теоріями про нього... *Свідомість - хвороба*. Не від свідомості виникають хвороби, а сама свідомість - хвороба» [58].

«Людина нещаслива тому, що *не знає, що вона щаслива* (одне з положень практики дзен-буддизму: в глибинах нашого ества лежить *Дзеркало мудрості*, однак ми не бачимо його за *завісою* нашої свідомості)... Хто дізнається, *вмить стане щасливим, цієї ж хвилини*... Вони недобрі, тому що не знають, що вони добрі. Коли дізнаються, то не будуть гвалтувати дівчинку» [59]. «Життя - це рай, і всі ми в раю, та не хочемо знати того, а якби захотіли дізнатися, завтра ж і став би на всьому світі рай» [60]. За Ф. Ніцше, раювання не обіцяють, не прив'язують до якихось умов: адже воно - єдина реальність. «Царство Боже» - це лише досвід людського серця [61].

«Живе життя» - «це має бути щось *страшно просте*, найбуденніше і таке, що впадає в око, щоденне й шохвилинне, і настільки просте, що ми ніяк не можемо повірити, щоб воно було таке просте, і, природно, проходимо мимо ось уже багато тисяч років, не помічаючи і не впізнаючи» [62].

IV. «*Бог необхідний, а тому мусить бути... Але я знаю, що його немає і не може бути... Невже ти не розумієш, що людині з такими двома думками не можна лишатися серед живих?*» [63]. А хто залишається - то завдяки «силі нищості карамазівській» - тобто коханню - саме коханню! - до життя, коханню, яке не розбирає і не думає, для якого «все добре». Іван вважає це нищістю - тому що ро-

зумом він обирає пекло, а пекло, як вважає Зосіма, це «страждання про те, що не можна вже любити» (ні Кирилов, ні Іван, ні Смердяков не погоджуються жити - «з розуму»). Свідомість - хвороба, оскільки розщеплює і тим веде до самогубства. Аби подолати згубне роздвоєння і піднятися до вищого Божого Синтезу, до «Осанни», не треба думати - треба любити - «нутром і чревом». Іван вважає це ницістю, та, за Шеллінгом, першооснова існування діє й у злі, як у хворобі ще дієве здоров'я [64]: «*Жити хочеться, і я живу, хоч би й усупереч логіці. Нехай я не вірю в порядок речей, але дороги мені клейкі листочки, що розпускаються навесні, дороге блакитне небо, дорога людина, яку іноді, чи повіриш, не знаєш за що й любиш, дорогий іноді подвиг людський, у який давно вже, може, перестав і вірити, а все-таки по старій пам'яті шануєш його серцем... Тут не розум, не логіка, тут нутром, тут чревом любиш, перші свої молоді сили любиш... - Я думаю, що всі повинні передусім на світі життя полюбити. - Життя полюбити більше, ніж; сенс його?.. - неодмінно щоб перш ніж логіку, і тоді лише я і сенс збагну*» [65].

Раскольников почав із «тварі тремтячої» і закінчив нею ж, тільки «гірше й бридкіше». Іван гордим розумом намагався охопити світ - і закінчив тим самим, з чого починає розум смиренний: «О, на мій, на жалюгідний, земний евклідовський розум мій, я знаю лише те, що страждання є, що винуватих немає, що все одне з іншого виходить прямо і просто, що все тече і врівноважується, - але ж це лише евклідовська нісенітниця, адже жити ж я по ній не можу погодитись!» [66]. Для розуму ж смиренного «все є таємниця... в усьому таїна Божа. В кожному дереві, в кожній билинці ця сама таїна криється. Чи пташка мала співає, чи зорі всім сонмом на небі виблискують у ночі - все одна ця таїна, однакова» [67]. Тільки розум смиренний таїні цій радіє, таїну цю приймає: «Бо ж будь-яка травиця, будь-яка комашка, мурашка, бджілка золота, усі бо на диво *знають шлях свій, не маючи розуму*, таїну Божу засвідчують, невинно здійснюють її самі...» [68].

«Напіввідчай, напіввіра, лихоманка вагань, прийнятих навіки рішень і за хвилину - знову каяття» [69] - це звичайний стан мислячого очерету. «Прямий, законний, безпосередній плід свідомості - це інерція, тобто свідоме згорнувши-руки-сидіння... Адже щоб почати діяти, слід бути геть заспокоєним попередньо, і щоб *сумнівів уже ніяких не лишалось*. Ну а як я, приміром, себе заспокою? Де в мене первісні причини, на які я обіпрусь, де підстави? Звідки я їх візьму? Я вправляюсь у мисленні, а отже, у мене, всяка первісна причина негайно ж тягне за собою іншу, ще первіснішу, і так далі в безкінечність... А спробуй захопися своїм почуттям сліпо, без роздумів, без первісної причини, відганяючи свідомість бодай на цей час; зненавидь або полюби, щоб тільки не сидіти згорнувши руки. Після-

завтра, це вже найпізніший термін, самого себе зневажати почнеш за те, що самого себе вочевидь ошукав» [70].

Мешканці «смішної» планети, «не оскверненої гріхопадінням» (райський несвідомий стан ще не створеного світу, блаженство перед падінням, перед відривом від материнських грудей), «не бажали нічого і були спокійні, вони *не прагнули до пізнання життя* так, як ми прагнемо усвідомити його, тому що життя їхнє було заповнене. Проте знання їхнє було глибше і вище, ніж у нашої науки; бо наука наша шукає *пояснити, що таке життя*, сама прагне усвідомити його, щоб навчити *інших жити*; вони ж і без науки *знали, як їм жити...* Вони майже розуміли мене, коли я запитував їх про вічне життя, та, видно, були в ньому до того впевнені підсвідомо, що це не становило для них питання. У них не було храмів, але в них було *якесь повсякденне, живе й безперервне єднання з Цілим всесвіту*; у них не було віри, зате було тверде знання, що коли сповниться їхня земна радість до меж природи земної, тоді настане для них *...ще більше розширення, єднання з Цілим всесвіту*» [71].

Про це ж говорить Ф. Ніцше: «Я», - кажеш ти і дуже пишаєшся цим словом. Та ще більше за нього те, у що ти не хочеш вірити, твоя *плоть* з її великим розумом; *вона не каже «я», а творить його*» [72]. Це і є «діяльна любов», яка приймає все і не має «претензії критикувати великий Божий світ з погляду свого шматочка мозку» (Г. Спенсер). «Розум є тільки розум і задовольняє лише розумовій здатності людини, а *хотіння* є прояв усього життя, тобто всього людського життя, і з розумом, і з усіма почуваннями. І хоча життя наше в цьому прояві виходить часто-густо мерзенно, та все-таки життя, а не одне видобування квадратного кореня. Адже я, приміром, зовсім природно хочу жити для того, щоб задовольнити всієї моєї здатності жити, а не для того, щоб задовольнити однієї лише моєї розумової здатності, тобто якійсь однієї двадцятої частки всієї моєї здатності жити. Що знає розум? Розум знає тільки те, що встигнув дізнатись (іншого, певне, і ніколи не дізнається...), а натура людська діє вся цілком, усім, що в ній є, свідомо й несвідомо, і *хоч бреше, та живе*» [73].

Чому життя людей на «смішній» планеті було «наповненим»? - тому що вони повноцінно прожили, *пере-живали кожну мить*, були щасливими тут і зараз: «...дні й години твої примножаться ніби в тисячу разів, бо жодної хвилини втратити не захочеш, а кожну у *веселошах серця відчуєш*» [74].

Свідоме «Я» самим своїм існуванням зобов'язане принесенню в жертву майбутньому миті теперішньої, усвідомленню життя - самого життя. Це те постійне переборювання власних порухів, котре є відкиданням неспіввимірного, шиккуванням усіх інстинктів за єдиним вектором - вектором мети. Ідея, формула, мета «виправдовує паскудства»:

«Чому ж я не допоміг дівчинці? А з однієї посталой тоді ідеї; коли вона смикала і кликала мене, то раптом виникло тоді переді мною запитання... якщо я вже вирішив, що цієї ночі з собою покінчу, то, мабуть, мені все на світі мало б стати тепер, більш ніж будь-коли, все одно. Чому ж я раптом відчув, що мені не все одно, і мені шкода дівчинки?» [75]. Нехай, за Кантом, відчуття або вчинок, що вийшли із серця, із схильності - не моральні! (оскільки моральним можна вважати лише вчинок істоти, здатної усвідомлювати й чинити за моральними правилами навіть у супереч власним природним нахилам) - за Достоевським, «уся моральність - той самий егоїзм, те саме відчуття самозбереження» [76].

І правда, єдина правда - у порухах серця, що не знає математичних викладок. Та вона тому й правда, що несвідома, а виходить, щира. «Якби мене стали тепер катувати, то я б став, мабуть, кричати, і не сказав би, що не варто кричати і відчувати біль, тому що два тижні тільки лишилося жити» [77].

Так, без ідеалу «нічого не буде, крім іще більшого паскудства». Але ревіння, свинство і зойки землі - лише зворотний бік її життєдайної материнської сили, так само як мить найвищої гармонії передує «ревучим корчам» епілептика. Нехай старому Карамазову хотілося сплюндрувати, забруднити чистоту - він, як вважає Л. Карсавін, розумів і чув її гостріше й глибше, ніж інші. Сама жадоба сплюндрувати зрозуміла лише на ґрунті яскравого переживання того, що плондрується. Сприйняття чистоти, тобто сама чистота мала жити в серці старого Карамазова. Митя відчуває, що якось потрібні й виправдані навіть мерзенні прояви його особистості, хоча від того вони не стають менш мер-

зеними [78]. Головна ідея «Життя великого грішника» - «прощення непростимого грішника», тобто подолання розірваності. Чи можна так жити, як Бог, пануючи над протиріччями? Можна прагнути. А прагнення і є життям - динамікою, кругообігом речовин у природі, законом збереження енергії. Чи є в цьому який сенс, а чи ми тільки вигадали його?

«... людина є твариною переважно творчою, приреченою прагнути до мети свідомо і займатися інженерним мистецтвом, тобто вічно і невпинно дорого собі прокладати, байдуже куди. Та ось саме тому, можливо, їй хочеться іноді збочити, що вона приречена пробивати цю дорогу, та ще... їй іноді спадає на думку, що дорога, виявляється, майже завжди йде хтозна-куди і що головне не в тому, куди вона веде, а щоб вона тільки йшла... І, хто знає... можливо, що й уся мета на землі, до якої людство прагне, тільки й полягає в самій цій безперервності процесу досягнення, інакше кажучи - в самому житті, а не власне в меті, яка, звісно, має бути не що інше, як двічі по два чотири, тобто формула, а двічі ж по два чотири є вже не життя... а початок смерті» [79].

«О, будьте певні, що Колумб був щасливий не тоді, коли відкрив Америку, а коли відкривав її... найвищий момент його щастя був, можливо, рівно за три дні до відкриття Нового Світу, коли бунтівний екіпаж у відчаї мало не повернув корабля в Європу, назад! Не в Новому Світі річ, бодай би він провалився. Колумб помер, майже не побачивши його і по-суті не знаючи, що він відкрив. Річ у житті, самому житті, — у відкритті його, невпинно-му і вічному, а зовсім не у відкритті!» [80].

1. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. - М.: Искусство, 1979.-С. 311.
2. Бердяев Н. Откровение о человеке в творчестве Достоевского // Творчество Достоевского в русской мысли 1881-1931 гг. Сб. статей,- М.: Книга, 1990.- С. 216.
3. Достоевский Ф. Дневник писателя за 1873 г. // Достоевский Ф. ПСС: В 30-ти томах.- Л.: Наука, 1980.- Т. 21 - С. 9.
4. Достоевский Ф. Братья Карамазовы-Paris: Booking International, 1995.- С. 103.
5. Карсавин Л. Федор Павлович Карамазов как идеолог любви // Творчество Достоевского в русской мысли 1881-1931 гг. Сб. статей.- М.: Книга, 1990.- С. 264-277.
6. Бахтин М. Вказ. праця.- С. 185-186.
7. АлленЛ. Ф. М. Достоевский. Поэтика. Мироощущение. Богоскаательство.-СПб.: Logos, 1996.-С. 142.
8. Достоевский Ф. Двойник // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.-Т. 1.-С. 153.
9. Ямпольский М. Конвульсивное тело: Гоголь и Достоевский // Ямпольский М. Демон и лабиринт.- М.: Новое литературное обозрение, 1996- С. 46-47.
10. Достоевский Ф. Подросток // Собр. соч.: В 15-ти томах,- Л.: Наука, 1989.- Т. 8.- С. 342.
11. Достоевский Ф. Братья Карамазовы.- Paris: Booking International, 1995.- С. 103.
12. Достоевский Ф. Записки из подполья // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.- Т. 4.- С. 455.
13. Достоевский Ф. Братья Карамазовы.- Paris: Booking International, 1995.-С. 111.
14. Достоевский Ф. Бесы // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.-Т. 7.-С. 637.
15. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского.- М.: Художественная литература, 1972.- С. 341.
16. Достоевский Ф. Записные книжки и тетради 1860-1881 гг.- Неизданный Достоевский.- М.: Наука, 1971.- С. 47.
17. Достоевский Ф. Записки из подполья // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.- Т. 4.- С. 456.
18. Достоевский Ф. Записные книжки и тетради 1860-1881 гг.- Неизданный Достоевский.- М.: Наука, 1971,- С. 47.
19. Шкловский В. За и против. Заметки о Достоевском.- М.: Советский писатель, 1957.- С. 53.
20. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию,- СПб.: Петрополис, 1998.- С. 342.
21. Достоевский Ф. Об искусстве. Статьи и рецензии,- М.: Искусство, 1973- С. 445.
22. Эко У. Вказ. праця,- С. 332.
23. Достоевский Ф. Братья Карамазовы.- Paris: Booking International, 1995- С. 581.
24. Там само.- С. 220.
25. Мережковский Д. Гоголь и черт. Исследование // Мережковский Д. В тихом омуте.- М.: Советский писатель, 1991.- С. 214-215.
26. Памеранц Г. Открытость бедне. Встречи с Достоевским,- М.: Советский писатель, 1990- С. 207-208.
27. Хоркхаймер М., Адорно Т. Диалектика Просвещения. Философские фрагменты.- М.- СПб.: Медиум - Ювента, 1997.- С. 29, 32.

28. Там само- С 30.
 29. Там само- С 42.
 30. *Достоевский Ф.* Преступление и наказание II Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.- Т. 5.- С. 60.
 31. *Достоевский Ф.* Подросток // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.-Т. 8.-С. 151, 163, 189.
 32. *Достоевский Ф.* Преступление и наказание // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.-Т. 5.-С. 5.
 33. *Достоевский Ф.* Бесы // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.-Т. 7.-С. 92.
 34. *Достоевский Ф.* Подросток // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.-Т. 8.-С. 189.
 35. *Достоевский Ф.* Преступление и наказание // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989- Т. 5.- С. 242.
 36. *Достоевский Ф.* Подросток // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.- Т. 8.- С. 229.
 37. *Достоевский Ф.* Сон смешного человека // *Достоевский Ф.* Повести. Рассказы.- М.: Правда, 1985.- С. 330-331.
 38. *Достоевский Ф.* Бесы // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.-Т. 7.-С. 93.
 39. *Тарасов Б.* «Тайна человека», или «Фантастический реализм» (Уроки Достоевского) // *Тарасов Б.* В мире человека.- М.: Современник, 1986.- С. 12.
 40. *Бубер М.* Образы добра и зла // *Бубер М.* Два образа веры.- М.: Республика, 1995.-С. 136-138.
 41. *Достоевский Ф.* Братья Карамазовы. - Paris: Booking International, 1995-С. 236.
 42. Там само- С. 240.
 43. *Достоевский Ф.* Преступление и наказание // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.- Т. 5.- С. 245.
 44. Там само- С. 65-66.
 45. *Достоевский Ф.* Бесы. // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.- Т. 7.- С. 112, 576.
 46. Там само,-С. 111.
 47. *Достоевский Ф.* Преступление и наказание // Собр. соч.: В 15-ти томах,- Л.: Наука, 1989.- Т. 5.- С. 66.
 48. *Тарасов Б.* Вказ. праця.- С. 9.
 49. *Достоевский Ф.* Преступление и наказание // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.- Т. 5- С. 514.
 50. *Достоевский Ф.* Бесы // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.-Т. 7.-С. 644.
 51. *Достоевский Ф.* Записки из подполья // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989-Т. 4- С. 468.
 52. *Кант И.* Основы метафизики нравственности // *Кант И.* Соч.: В 6-ти томах.- М.: Мысль, 1965.- Т. 4.- Ч. 1.- С. 243.
 53. *Достоевский Ф.* Записки из подполья // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.- Т. 4.- С. 468.
 54. *Достоевский Ф.* Братья Карамазовы.- Paris: Booking International, 1995,- С. 220.
 55. *Достоевский Ф.* Записки из подполья // Собр. соч.: В 15-ти томах- Л.: Наука, 1989- Т. 4- С. 461.
 56. *Достоевский Ф.* Преступление и наказание // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.- Т. 5.- С. 242.
 57. *Хоркхаймер М., Адорно Т.* Вказ. праця,- С. 75-76.
 58. *Тарасов Б.* Вказ. праця- С. 24-25.
 59. *Достоевский Ф.* Бесы // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.-Т. 7.-С. 226.
 60. *Достоевский Ф.* Братья Карамазовы.- Paris: Booking International, 1995.- С. 264.
 61. *Ніцше Ф.* Так казав Заратустра. Жадання влади.- К.: Основы-Дніпро, 1993.- С. 365-369.
 62. *Достоевский Ф.* Подросток // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.-Т. 8.-С. 351.
 63. *Достоевский Ф.* Бесы//Собр. соч.: В 15-ти томах.-Л.: Наука, 1989.-Т. 7.-С. 573,
 64. *Белопольский В.* Достоевский и философская мысль его эпохи. Концепция человека.- Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета, 1987.- С. 20.
 65. *Достоевский Ф.* Братья Карамазовы.- Paris: Booking International, 1995.- С. 212-213.
 66. Там само.- С. 225.
 67. *Достоевский Ф.* Подросток // Собр. соч.: В 15-ти томах,- Л.: Наука, 1989,- Т. 8,- С. 485.
 68. *Достоевский Ф.* Братья Карамазовы.- Paris: Booking International, 1995.- С. 269.
 69. *Достоевский Ф.* Записки из подполья//Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989.- Т. 4.- С. 459.
 70. Там само- С. 463-464.
 71. *Достоевский Ф.* Сон смешного человека II *Достоевский Ф.* Повести. Рассказы,- М., 1985,- С. 326-327.
 72. *Ніцше Ф.* Вказ. праця.- С. 33.
 73. *Достоевский Ф.* Записки из подполья // Собр. соч.: В 15-ти томах- Л.: Наука, 1989-Т. 4- С. 471.
 74. *Достоевский Ф.* Подросток // Собр. соч.: В 15-ти томах,- Л.: Наука, 1989.- Т. 8,- С. 514.
 75. *Достоевский Ф.* Сон смешного человека // *Достоевский Ф.* Повести. Рассказы.- М., 1985.- С. 319.
 76. *Достоевский Ф.* Новые материалы и исследования,- Мл Наука, 1973.-С. 80.
 77. *Достоевский Ф.* Идиот.- Кишинев: Картя Молдовняскэ, 1959.- С. 429.
 78. *Карсавин Л.* Вказ. праця,- С. 264-267.
 79. *Достоевский Ф.* Записки из подполья // Собр. соч.: В 15-ти томах.- Л.: Наука, 1989-Т. 4.- С. 476.
 80. *Достоевский Ф.* Идиот.- Кишинев, 1959.- С. 435.

Berdychevska M. A.

ONTOS OR EIDOS: BINARITY AS A CONDITION (F. DOSTOEVSKY: AN EFFORT OF READING)

Leaning for the main thesises of Bachtin's theory about Dostoevsky as a retailer of polyphony in literature, the author tries to find new aspects of the problem of dialogue at Dostoevsky's world. The article approves that his hero s breaking between the desire for pure living and the wish to give a meaning to their own life turns out to be the binarity as an impossibility to avoid this conflict and only condition of the human life.